

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	درآمد
۳	حدیث شیعه
۴	ویژگیهای تاریخ حدیث شیعه
۸	آثار و فواید بررسی تاریخ حدیث شیعه
۹	پیشینه پژوهش
۱۰	چکیده
۱۱	پرسش و پژوهش
بخش اول: دوران آغازین	
۱۵	فصل اول: حدیث در عصر نبوی
۱۵	نگاهی به فرهنگ جاهلی
۱۶	بعثت پیامبر آغاز روشنگری
۱۸	برخی ویژگیهای حدیث در عصر رسول خدا (ص)
۱۸	الف) روش رسول خدا در تحدیث
۱۹	ب) پذیرش عمومی
۲۰	ج) همگانی نبودن فرهنگ دانش پژوهی
۲۱	د) شایع بودن حفظ
۲۱	ه) کتابت حدیث
۲۳	و) پیدایش احادیث دروغ
۲۳	شیوه‌های نشر حدیث
۲۶	میراث حدیثی پیامبر اکرم
۲۷	الف) روایات فقهی (حلال و حرام)
۲۷	ب) ترویج فضایل اخلاقی و تربیتی
۲۸	ج) تبیین قواعد حقوقی

صفحه	عنوان
۲۸	چکیده
۲۹	پرسش و پژوهش
۲۹	پیوست آموزشی ۱
۲۹	پیوست آموزشی ۲: کتابت و تدوین حدیث
۳۰	پیوست آموزشی ۳: حدیث‌نگاری اهل سنت
۳۰	پیوست آموزشی ۴: حدیث‌نگاری شیعیان
۳۳	فصل دوم: میراث حدیثی حضرت زهرا (س)
۳۳	درآمد
۳۴	فرهنگ حدیثی زمانه
۳۴	شیوه‌های نشر حدیث فاطمی
۳۵	گزارش روایات حضرت فاطمه (س)
۳۵	الف) روایات پیامبر
۳۶	ب) سخنان فاطمی
۴۰	ج) مصحف حضرت فاطمه (س)
۴۵	د) سیره
۴۵	شاگردان (راویان)
۴۶	چکیده
۴۶	پرسش و پژوهش
۴۶	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی احادیث حضرت فاطمه (س)
۴۷	پیوست آموزشی ۲: خطبه حضرت فاطمه (س)
۴۸	پیوست آموزشی ۳: مصحف و قرآن
۵۰	پیوست آموزشی ۴: محدثه
۵۳	فصل سوم: حدیث در عصر امیرالمؤمنین (ع)
۵۳	درآمد
۵۳	ویژگیهای شخصیتی امام
۵۵	ویژگیهای حدیث‌پژوهی امام
۵۹	فرهنگ حدیثی زمانه و اقدامات امام علی (ع)
۵۹	الف) دوران حضور پیامبر
۶۰	ب) دوران خلفا
۶۰	ج) دوران خلافت
۶۱	شیوه‌های نشر حدیث
۶۵	میراث حدیثی امام علی (ع)

صفحه	عنوان
۶۵	الف) صحیفه امام علی (ع)
۶۷	ب) کتاب امام علی (ع)
۷۱	ج) مصحف امام علی (ع)
۷۲	چکیده
۷۲	پرسش و پژوهش
۷۲	پیوست آموزشی ۱
۷۴	پیوست آموزشی ۲
۷۴	برای آگاهی بیشتر ۱: درباره صحیفه امام علی (ع)
۷۴	برای آگاهی بیشتر ۲: گزیده‌ای از روایات موجود از کتاب علی (ع) در متون شیعی
۷۶	برای آگاهی بیشتر ۳: گزارش زراره و حکم بن عتیبه از کتاب علی (ع)
۷۹	فصل چهارم: حدیث علوی
۷۹	میراث حدیثی امام علی (ع)
۸۰	الف) احادیث پیش از پذیرش حکومت
۸۱	ب) گفته‌ها و نوشته‌ها پس از پذیرش حکومت
۹۳	دیوان امام علی (ع)
۹۳	شاگردان
۹۴	الف) عبدالله بن عباس
۹۵	ب) سلیم بن قیس
۹۶	فعالیت‌های حدیثی یاران رسول الله (ص) و امیرالمؤمنین (ع)
۹۶	الف) سلمان فارسی
۹۷	ب) ابوذر غفاری
۹۸	ج) ابورافع
۹۸	د) جابر بن عبدالله انصاری
۹۹	چکیده
۹۹	پرسش و پژوهش
۱۰۰	پیوست آموزشی ۱
۱۰۰	پیوست آموزشی ۲: توصیه‌های اخلاقی
۱۰۱	پیوست آموزشی ۳: بخشی از خطبه غرأ
۱۰۱	پیوست آموزشی ۴: کتابهای ادعیه‌ای امام علی (ع)
۱۰۲	پیوست آموزشی ۵: کتاب‌شناسی
۱۰۳	پیوست آموزشی ۶
۱۰۴	برای آگاهی بیشتر ۱: دیوان امام علی (ع)

صفحه	عنوان
۱۰۶	برای آگاهی بیشتر ۲: نخستین ترجمه فارسی سخنان امام علی (ع)
۱۰۶	برای آگاهی بیشتر ۳
۱۱۱	فصل پنجم: حدیث در عصر حسنین (ع)
۱۱۱	درآمد
۱۱۳	اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه
۱۱۳	ویژگی حدیث در این دوران
۱۱۴	شیوه‌های نشر حدیث
۱۱۵	میراث حدیثی امام حسن (ع)
۱۱۷	میراث حدیثی امام حسین (ع)
۱۲۰	شاگردان
۱۲۰	راویان احادیث امام حسن (ع)
۱۲۱	راویان احادیث امام حسین (ع)
۱۲۱	چکیده
۱۲۲	پرسش و پژوهش
۱۲۲	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی احادیث امام حسن و امام حسین (ع)
۱۲۲	پیوست آموزشی ۲
۱۲۵	فصل ششم: حدیث در روزگار امام سجاد (ع)
۱۲۵	درآمد
۱۲۶	فرهنگ حدیثی زمانه
۱۲۶	ویژگی‌های مهم دوران امامت امام سجاد (ع)
۱۲۸	شیوه‌های نشر حدیث
۱۳۰	علت ترویج حدیث در قالب دعا
۱۳۱	شاگردان
۱۳۲	میراث حدیثی امام سجاد (ع)
۱۳۲	تلاش‌های علمی امام سجاد (ع)
۱۴۰	چکیده
۱۴۰	پرسش و پژوهش
۱۴۱	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی (برای مطالعه بیشتر)
۱۴۱	پیوست آموزشی ۲
۱۴۲	پیوست آموزشی ۳
۱۴۳	پیوست آموزشی ۴: شیخ طنطاوی و صحیفه سجادیه

صفحه	عنوان
۱۴۳	پیوست آموزشی ۵: چرا صحیفه را با پسوند «کامله» می خوانند؟
۱۴۴	پیوست آموزشی ۶: چاپها و ترجمه های صحیفه
۱۴۴	پیوست آموزشی ۷
بخش دوم: دوران شکوفایی	
۱۴۷	فصل اول: عصر صادقین (ع)
۱۴۷	درآمد
۱۴۷	شخصیت علمی امام باقر (ع)
۱۴۸	ویژگیهای حدیثی امام باقر (ع)
۱۴۹	شخصیت علمی امام صادق (ع)
۱۵۰	ویژگیهای مهم عصر صادقین (ع)
۱۵۱	فرمان کتابت
۱۵۲	تزلزل در حکومت
۱۵۳	فرهنگ حدیثی زمانه
۱۵۶	کوششهای صادقین (ع)
۱۵۷	نمونه هایی از کوششهای امام باقر و امام صادق (ع)
۱۶۰	شیوه های نشر حدیث
۱۶۴	چکیده
۱۶۵	پرسش و پژوهش
۱۶۵	پیوست آموزشی ۱: کتاب شناسی احادیث صادقین (ع)
۱۶۵	برای آگاهی بیشتر ۱: خلفا در عصر امامت صادقین (ع)
۱۶۸	برای آگاهی بیشتر ۲: روایت اهللبچه
۱۶۹	فصل دوم: میراث حدیثی صادقین (ع)
۱۶۹	حوزه حدیثی صادقین (ع)
۱۷۰	میراث علمی - حدیثی صادقین (ع)
۱۷۱	۱. قرآن و تفسیر آن
۱۷۴	۲. عقاید
۱۷۶	۳. فقه
۱۷۸	۴. قواعد کلی
۱۸۰	۵. اخلاق
۱۸۲	۶. تاریخ و سیره
۱۸۴	۷. دعا

صفحه	عنوان
۱۸۵	چکیده
۱۸۶	پرسش و پژوهش
۱۸۶	پیوست آموزشی ۱: برای مطالعه بیشتر
۱۸۶	پیوست آموزشی ۲
۱۸۷	برای آگاهی بیشتر ۱
۱۸۸	برای آگاهی بیشتر ۲
۱۹۰	فصل سوم: شاگردان صادقین (ع)
۱۹۰	درآمد
۱۹۲	برترینها
۱۹۳	آشنایی با اصحاب خاص صادقین (ع)
۱۹۳	۱. محمد بن مسلم ثقفی الطحان
۱۹۶	۲. زرارة بن أعین
۲۰۰	۳. أبان بن تغلب
۲۰۲	۴. حُمران بن أعین
۲۰۴	چکیده
۲۰۵	پرسش و پژوهش
۲۰۵	پیوست آموزشی ۱: برای مطالعه بیشتر
۲۰۶	فصل چهارم: اصول اربعمائه
۲۰۶	درآمد
۲۰۶	اصول اربعمائه، اولین نگارشهای حدیثی شیعه
۲۰۷	تعریف اصل
۲۰۷	تاریخ تألیف اصول
۲۰۸	تعداد اصول
۲۰۹	انتقال و فهرست نویسی
۲۱۰	ویژگیها و مشخصه‌های اصول
۲۱۲	چکیده
۲۱۲	پرسش و پژوهش
۲۱۲	برای آگاهی بیشتر ۱: کتاب‌شناسی اصول اربعمائه
۲۱۳	برای آگاهی بیشتر ۲: الاصول الستة عشر
۲۱۵	فصل پنجم: غلات و حدیث
۲۱۵	درآمد

صفحه	عنوان
۲۱۶	پیدایش غالیان
۲۱۷	علل پیدایش غالیان
۲۲۰	حدیث و غالیان
۲۲۰	الف) اقدامات غلات
۲۲۲	ب) هشدار و تحذیر ائمه
۲۲۵	چکیده
۲۲۵	پرسش و پژوهش
۲۲۵	پیوست آموزشی ۱
۲۲۶	پیوست آموزشی ۲
۲۲۷	برای آگاهی بیشتر ۱
۲۲۷	برای آگاهی بیشتر ۲: خطابه
۲۳۲	فصل ششم: عرضه حدیث بر امامان
۲۳۲	الف) عرضه حدیث
۲۳۳	ب) سیر تاریخی عرضه حدیث
۲۳۷	ج) ضرورت عرضه حدیث
۲۳۹	د) انگیزه و مصادیق عرضه حدیث
۲۴۰	۱. اطمینان از صدور
۲۴۳	۲. تغییر، تبدیل، تحریف
۲۴۴	۳. اسباب صدور و نقل قراین
۲۴۵	۴. فهم مراد
۲۴۶	۵. تقيه
۲۴۷	۶. فهم برتر
۲۴۸	۷. حل تعارض
۲۴۸	چکیده
۲۴۹	پرسش و پژوهش
۲۴۹	برای آگاهی بیشتر ۱: کتاب‌شناسی
۲۴۹	برای آگاهی بیشتر ۲
	بخش سوم: تاریخ حدیث پس از صادقین (ع)
۲۵۳	فصل اول: کلیات
۲۵۳	درآمد
۲۵۳	وضعیت سیاسی

صفحه	عنوان
۲۵۴	وضعیت اجتماعی
۲۵۵	وضعیت فرهنگی
۲۵۶	شیوه‌های نشر حدیث در دوره امامان متأخر
۲۵۶	۱. وکالت
۲۵۸	۲. مکاتبات
۲۵۹	۳. مسائل
۲۵۹	۴. احتجاجات
۲۶۰	چکیده
۲۶۰	پرسش و پژوهش
۲۶۱	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی
۲۶۱	پیوست آموزشی ۲
۲۶۲	فصل دوم: میراث حدیثی امام کاظم (ع)
۲۶۲	امامت امام کاظم (ع)
۲۶۴	فرهنگ حدیثی زمانه
۲۶۵	میراث حدیثی امام کاظم (ع)
۲۶۶	گونه‌های معرفتی احادیث امام کاظم (ع)
۲۶۹	شاگردان امام کاظم (ع)
۲۷۰	۱. عبدالرحمن بن حجاج
۲۷۱	۲. علی بن یقطين
۲۷۲	۳. علی بن ابی حمزة البطائنی
۲۷۳	۴. سماعه
۲۷۴	۵. علی بن جعفر
۲۷۵	چکیده
۲۷۵	پرسش و پژوهش
۲۷۵	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی
۲۷۶	پیوست آموزشی ۲
۲۷۶	برای آگاهی بیشتر ۱: کتاب مسائل علی بن جعفر
۲۸۰	فصل سوم: حدیث در عصر امام رضا (ع)
۲۸۰	مقدمه
۲۸۱	وضعیت سیاسی
۲۸۲	فرهنگ حدیثی خراسان

صفحه	عنوان
۲۸۳	شیوه‌های نشر حدیث
۲۸۴	میراث حدیثی امام رضا (ع)
۲۸۵	گونه‌های حدیثی امام رضا (ع)
۲۸۶	۱. احادیث توحیدی
۲۸۸	۲. امامت
۲۸۹	۳. احادیث فقهی
۲۹۰	۴. روایات تفسیری
۲۹۰	۵. عرضه حدیث
۲۹۱	۶. گزارش سیره
۲۹۱	مکتوبات حدیثی امام رضا (ع)
۲۹۴	منابع موجود درباره احادیث امام رضا (ع)
۲۹۵	چکیده
۲۹۵	پرسش و پژوهش
۲۹۵	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی امام رضا (ع) و احادیث ایشان
۲۹۷	فصل چهارم: تلاش‌های حدیثی اصحاب امام رضا (ع)
۲۹۷	درآمد
۲۹۸	الف) صفوان بن یحیی
۳۰۱	ب) احمد بن ابی نصر بزنطی
۳۰۳	ج) محمد بن ابی عمیر
۳۰۹	د) یونس بن عبدالرحمن
۳۱۴	چکیده
۳۱۵	پرسش و پژوهش
۳۱۵	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی اصحاب امام کاظم و امام رضا (ع)
۳۱۶	فصل پنجم: حدیث در عصر امام جواد (ع)
۳۱۶	تاریخچه امامت
۳۱۹	شیوه‌های نشر حدیث
۳۲۰	میراث حدیثی امام جواد (ع)
۳۲۱	اصحاب امام جواد (ع)
۳۲۱	الف) حسین بن سعید اهوازی
۳۲۳	ب) أحمد بن محمد بن عیسی
۳۲۴	ج) زکریا بن آدم

صفحه	عنوان
۳۲۴	چکیده
۳۲۴	پرسش و پژوهش
۳۲۵	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی امام جواد (ع)
۳۲۶	فصل ششم: حدیث در دوران امام هادی (ع)
۳۲۶	تاریخچه امامت
۳۲۷	شیوه‌های نشر حدیث
۳۲۸	میراث حدیثی امام هادی (ع)
۳۲۸	گونه‌های حدیثی
۳۳۲	شاگردان
۳۳۲	علی بن مهزیار
۳۳۳	إبراهیم بن هاشم
۳۳۴	سهل بن زیاد
۳۳۶	چکیده
۳۳۶	پرسش و پژوهش
۳۳۶	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی امام هادی (ع)
۳۳۷	فصل هفتم: حدیث در عصر امام عسکری (ع)
۳۳۷	درآمد
۳۳۸	شیوه‌های نشر حدیث
۳۴۰	میراث حدیثی امام حسن عسکری (ع)
۳۴۱	راویان
۳۴۱	حوزه حدیثی قم
۳۴۱	شاگردان امام عسکری (ع)
۳۴۱	۱. محمد بن حسن الصفار
۳۴۲	۲. عثمان بن سعید عمری
۳۴۳	تفسیر منسوب به امام عسکری (ع)
۳۴۶	چکیده
۳۴۶	پرسش و پژوهش
۳۴۷	پیوست آموزشی ۱: کتاب‌شناسی
۳۴۷	پیوست آموزشی ۲: سازمان و کالت
۳۴۸	پیوست آموزشی ۳: مدارس حدیثی
۳۴۹	فهرست منابع

مقدمه

سنت پیامبر (ص) و امامان (ع)، دومین مرجع مهم و تأثیرگذار در شناخت آموزه‌های دینی است. اعتبار و جاودانگی این ذخیره بزرگ همانند قرآن کریم، حقیقتی محوری و بنیادین در شناخت و دستیابی به معارف اسلامی تلقی می‌شود.

این نکته پذیرفته است که حدیث - به عنوان بستر دستیابی به سنت - از آغاز صدور آن تا زمانی که در اختیار ما قرار گرفته است، تاریخ پرفراز و نشیبی را از سر گذرانده و با حوادث و دورانهای تلخ و شیرینی مواجه بوده است.

بررسی این وقایع و کاوش در اسباب و آثار آن، همچنین آشنایی با دوره‌های متفاوت و فراز و فرودها ما را در شناسایی دقیق‌تر آموزه‌های اسلامی یاری می‌رساند. امید است که این مجموعه، شناخت دقیق‌تر از تاریخ حدیث شیعه را سبب شود و روشنگر راهی در پژوهش در این مسیر باشد.

مناسب است که در آغاز سخن همیاری و همکاری عزیزانی را پاس دارم که بدون آن، این مجموعه به بار نمی‌نشست. مسئولان محترم دانشکده مجازی، معاونت محترم پژوهشی دانشکده حدیث آقایان سید حمید حسینی و عبدالهادی مسعودی، جناب آقای دکتر مجید معارف، سرکار خانم سید محسنی و به‌ویژه جناب آقای مهدی غلامعلی، شایستگی‌اند که تلاش و کوشش آنان را ارج می‌نهم و اجر فراوان الهی برای آنان آرزومندم.

سید محمد کاظم طباطبایی

درآمد

اهداف

تبیین اهمیت شناخت تاریخ حدیث
آشنایی با آثار شناخت تاریخ حدیث

آیا می‌توان برای «حدیث شیعه»، موجودیتی متمایز از «حدیث» با گرایش دیگر فرقه‌های اسلامی تصور کرد؟ حدیث شیعه از چه زمان و از کجا آغاز شد؟ این میراث حدیثی سترگ، چگونه در اختیار ما قرار گرفته و چه مراحل را پشت سر نهاده است؟ اکنون در چه مرحله‌ای قرار دارد؟ گرایشها و نگرشهای حدیثی متفاوت در چه دوران و به چه سبب پدید آمد؟ شناخت ادوار متفاوت در تاریخ حدیث چه آثار و فوایدی دارد؟

به چه سبب میراث حدیثی ما برگرفته از احادیث صادقین (ع) است؟ چرا میراث حدیثی امام حسن مجتبی (ع) و امام حسن عسکری (ع) اندک است؟ پرسشهای بالا و بسیاری از پرسشهای دیگر، لزوم آشنایی ما را با تاریخ حدیث شیعه روشن می‌سازد.

حدیث شیعه

مجموعه گزارشهای حاکی از سنت نبوی و معصومین (ع)، که از طریق راویان و محدثان شیعه گزارش و تدوین شده است، حدیث شیعه نامیده می‌شود. این اصطلاح در مقابل حدیث اهل سنت قرار می‌گیرد که گزارش سنت نبوی را از طریق صحابه و تابعین پیگیری می‌کند و برای اهل بیت پیامبر (ص) خصوصیت و ویژگی قائل نیست. ابان بن تغلب، راوی بزرگ شیعی و شاگرد خاص امام سجاد، امام باقر و امام صادق (ع) به ظرافت، شیعه را از منظر حدیث شیعی معرفی کرده و گفته است:

شیعیان کسانی‌اند که آنگاه که مردمان در اوامر رسول الله (ص) اختلاف کردند به قول امام علی (ع) استناد کردند و آنگاه که پس از ایشان نیز اختلاف پدید آمد به سخن امام صادق (ع) تمسک می‌کنند.^۱

تعریف تاریخ حدیث. آشنایی با سیر تولد، رشد، دوران گوناگون، نگرشهای متفاوت و حوادث پدید آمده بر حدیث و محدثان را تاریخ حدیث می‌نامیم. اهمیت. نگاه بسیط به حدیث، سبب می‌شود که استفاده از این معارف والا، به فهم ساده برخی از مفاهیم مقدس محدود شود. این ساده‌نگری در مواجه شدن با حدیث، در بسیاری از موارد ما را از فهم دقیق و عمیق آموزه‌های دینی محروم می‌کند. بی‌توجهی به بستر پیدایش سخن معصوم یا سیر گزارش و نقل آن، ما را از فواید بسیار زیاد موجود در این متون جدا می‌سازد.

بررسی تاریخی آثار امامان اهل بیت (ع)، نگاهی جدید به مجموعه سخنان، رفتارها و تأییدهای آن بزرگواران است تا سیر پیدایش و گسترش حدیث را فرا روی شیفتگان حدیث قرار دهد. این نگرش بسیاری از پرسشها را پاسخ خواهد گفت و ناسازگاری برخی از متون را چاره‌ساز خواهد بود. برخی از پرسشها که پیرامون افزایش یا کاهش احادیث فقهی، اخلاقی، کلامی و ... مطرح می‌شود بدون توجه به ویژگیهای زمان صدور آنان، پاسخی در خور نخواهد یافت. شیوه نقل و جمع‌آوری سخنان معصومین (ع)، بررسی گونه‌های فکری و نگرشی محدثان و دانشمندان، آشنایی با نگرشهای متفاوت در طول این دوران و ... تصویری دقیق و عمیق از حدیث شیعه ارائه می‌دهد که بسی سودمندتر از نگاه بسیط و ساده ابتدایی است.

ویژگیهای تاریخ حدیث شیعه

در این مجموعه در پی آنیم تا اثبات کنیم که حدیث شیعه، هویتی مستقل و متمایز از حدیث اهل سنت دارد و از زمان پیامبر اکرم (ص) تا زمان حاضر استمرار و ادامه داشته است. بنابراین، شناخت این رشته علمی، شایسته تحقیق و پژوهشی متمایز از

حدیث اهل سنت است. ممانعت صد ساله نگارش و تدوین حدیث در حوزه اهل سنت، هر چند دورانی سخت و طاقت فرسا برای محدثان و محققان فرهیخته و غیر متعصب بود، ولی به حوزه حدیثی شیعه آسیبی وارد نساخت. دانشمندان و راویان بزرگوار شیعه، با پنهان کاری و رازداری، توصیه معصومان را به نشر و گسترش حدیث آویزه گوش ساختند و میراث حدیثی اهل بیت را به یکدیگر منتقل کردند. از این رو میراث ماندگار حدیثی شیعه، همواره پیوستگی و استمرار خود را حفظ کرده است. آنچه میراث حدیثی شیعه را استوار و قوام می‌بخشد ویژگیها و امتیازات منحصر به فرد آن است که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. دسترسی به معصومان. پیامبر اکرم (ص)، عترت خویش را قرین و همبر قرآن معرفی کرده است. حدیث مشهور و متواتر ثقلین، محکم‌ترین دلیل نزد شیعه و سنی است: «انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکنم بهما لن تضلوا، کتاب الله و عترتی اهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما»^۱. همراهی و همگونی امامان اهل بیت با قرآن نشان‌دهنده عصمت و حجیت آنان است. شیعیان در مدت زمانی طولانی، به این منبع مطمئن دسترسی داشته‌اند. حضور دویست و پنجاه ساله امامان معصوم در کنار میراث حدیثی بیست و سه ساله پیامبر (ص) پشتوانه‌ای ارزشمند برای شیعه محسوب می‌شود که هیچ گروهی را در آن شراکت نیست.

۲. عدم نیاز به غیر معصوم. استمرار صدور حدیث در این مدت طولانی، موجب غنای فرهنگ شیعی و عدم احتیاج آن به معارف ناخالص دیگر شد. دیگر فرقه‌های اسلامی تنها سخنان ۲۳ ساله پیامبر (ص) را در اختیار دارند که با توجه به عدم فرهنگ ضبط و دانش آموزی، از دقت لازم برخوردار نیست. آنان برای پرکردن خلأ معرفتی خویش، ناچار به منابع غیر مطمئن، مانند حجیت قول صحابه و تابعان، قیاس و استحسان روی آوردند. در مقابل، شیعیان تنها سخن و عمل پیامبر و

۱. ارشاد شیخ مفید، ج ۱، ص ۲۳۳ (این مضمون در بسیاری از مصادر حدیثی شیعه و سنی نقل شده است. برای نمونه مراجعه شود به: کافی، ج ۱، ص ۲۹۴؛ صحیح مسلم، ج ۷، ص ۱۲۳؛ سنن ترمذی، ج ۵، ص ۳۲۹).

امامان معصوم را حجت می‌شمارند و سخن و عمل هیچ فرد دیگر حتی صحابیان گران‌قدری همچون ابوذر، سلمان، مالک اشتر و زراره را نیز بدون استناد به معصومین حجت نمی‌شمرند و بدان احتجاج نمی‌کنند.

۳. راویان دانشمند. استمرار امامت، سبب تغییر فرهنگ و پدید آمدن قشر فرهنگی و شاگردان جویای دانش شد که با دوران آغازین حدیث در زمان پیامبر (ص) تفاوت اساسی داشت. یاران پیامبر (ص) به علاقه خویش بر پیامبر می‌بالیدند و حضور ایشان را موجب تبرک و تیمن می‌دانستند، ولی به علم‌آموزی به عنوان روش و وظیفه نمی‌نگریستند و خود را خالص و دربست وقف یادگیری آن نمی‌کردند. برخلاف آنان، یاران امام باقر و امام صادق (ع)، افرادی دقیق، تیزبین، پژوهش‌گر، پرسش‌گر و کنجکاو بودند و خود و زندگی خویش را وقف آموختن و آموزاندن کرده بودند. دسترسی این گروه به معصومین، سبب بارور شدن فرهنگ غنی شیعی شد.

۴. طرح پرسشها و پاسخهای جدید. تغییر سطح فرهنگی جامعه، پرسشهای جدید و روزآمد را پدید آورد. پاسخ معصومین به این پرسشها با ارائه راهکارهایی برای پاسخگویی به سؤالات و مشکلات مشابه آن همراه بود. حضور معصوم موجب اطمینان یافتن از روش و منش در مواجهه شدن با این پرسشها بود. دیگر فرقه‌های اسلامی برای پاسخگویی به این سؤالات، ناگزیر از افراط و تفریط شدند. برخی همانند اهل حدیث به انکار پرسش پرداختند و برخی همانند اهل رأی به قیاس و استحسان روی آوردند. نکته مهم آن بود که این شیوه‌ها، قدرت پاسخگویی به شبهات جدید را نداشت. امامان اهل بیت (ع) با برخورداری از منبع وحی و با استفاده از سنت پیامبر، که به گونه کامل و دقیق در اختیار آنان قرار گرفته بود، صالح‌ترین افراد برای پراکندن علوم الهی بودند.

جذب افرادی نخبه همانند زراره و هشام بن حکم، ناشی از این ویژگی حدیث شیعه بود. آنان پس از مراجعه به سایر عالمان از تمامی فرقه‌ها، سرخورده و ناامید به خدمت امام باقر و صادق (ع) رسیدند و از این سرچشمه فیاض، سیراب شدند.

۵. آموزش قواعد کلی. برخورداری از شاگردان دانشمند، فقیه و پرسش‌گر همراه با حضور امام معصوم در جامعه سبب پدیدار شدن شیوه‌های جدید آموزشی

شد. معصومین تنها به پاسخگویی به سؤالات جزئی نمی‌پرداختند. آنان قواعد کلی فهم احکام و معارف را به شاگردان خویش منتقل و آنان را در اجتهاد و استنباط یاری می‌کردند. ایده اصلی امامان، آموزش قواعد کلی و اصول معارف به اصحاب خویش بود. یاران ایشان نیز وظیفه داشتند با استفاده از این اصول و شیوه، معارف جزئی‌تر را استخراج کنند.

«انما علينا أن نلقى اليكم الاصول و عليكم ان تفرعوا»^۱ به‌راستی بر ما لازم است که اصول و قواعد کلی را بر شما ارائه کنیم و شما وظیفه دارید که جزئیات و تفریعات را از آن برداشت کنید.

«علينا لقاء الاصول و عليكم التفریع»^۲.

علاوه بر این دو روایت، بسیاری از قواعد کلی فقه در جوامع حدیثی یافت می‌شود.^۳

۶. روشن شدن جزئیات معارف. استمرار امامت موجب پاسخگویی به سؤالات گوناگون درباره جزئیات و مباحث تفصیلی احکام و معارف شد. سؤالات قرآنی، فقهی، اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی در بستر زمان پدید می‌آید و پاسخ می‌طلبد. زمان کوتاه حضور پیامبر (ص) زمینه گسترش پاسخگویی و تبیین معارف برای تمامی مردمان را نداشت؛ بنابراین طرح این شبهات و آگاهی از جزئیات در سالهای پس از آن و در عصر صادقین (ع) و امام رضا (ع) انجام شد. بسیاری از زوایای پنهان احکام و معارف الهی بدین گونه در اختیار مردم قرار گرفت. حتی جامعه علمی اهل سنت نیز از این شیوه استفاده می‌کرد و پاسخهای خود را از معصومین فرا می‌گرفت؛^۴ بدین سبب غنای حدیث شیعی در بیان دقیق، تفصیلی و نمایان کردن جزئیات معارف، مثال‌زدنی و شایسته افتخار است.

۷. ترویج فرهنگ نوشتاری. توصیه به نگاشتن حدیث و تدوین آن در

۱ و ۲. مستطرفات سرائر، ص ۵۷ و ۵۸، ح ۲۰؛ وسائل الشیعة، ج ۲۷، ص ۶۲.

۳. رجوع شود به کتاب القواعد الفقهیه اثر سید حسن موسوی بجنوردی، کتابهایی دیگر با همین عنوان از آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی و حسن مصطفوی در دست است.

۴. در مباحث آینده به این موضوعات و گونه‌ها خواهیم پرداخت.

مجموعه‌ها، توصیه مکرر و مستمر امامان شیعه، از اولین تا آخرین، بوده است.^۱ این سخنان بازگوکننده حدیث نبوی است که فرمود: «دانش را با نوشتن در بند و حفظ کنید».^۲ مکتوبات معصومین بروز و نشانه فرهنگ نوشتاری شیعیان است.^۳ بدین سبب، نوشتن حدیث و تدوین آن در رساله‌ها و جوامع حدیثی از دوران امام علی (ع) آغاز شد و در زمانهای بعد گسترش یافت. این فرهنگ در سالهای پس از دوران حضور نیز ادامه یافت و موجب پدید آمدن زیباترین نگارشهای حدیثی شد.^۴

آنچه تاکنون گفتیم بیشتر درباره تاریخ حدیث شیعه در زمان حضور امامان (ع) است که در این کتاب بحث و بررسی می‌شود. مباحث دیگری درباره تاریخ حدیث شیعه پس از زمان حضور معصومان مطرح است که در جلد دوم مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

آثار و فواید بررسی تاریخ حدیث شیعه

از مباحث پیشین برخی از آثار و فواید بررسی و شناخت تاریخ حدیث شیعه روشن می‌شود که به اجمال به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

الف) شناخت فرهنگ حدیثی زمان صدور. مهم‌ترین فایده در بررسی تاریخ حدیث در زمان حضور امامان، آشنایی با فرهنگ عمومی مردم و فرهنگ خاص راویان و محدثان است. این آشنایی موجب درک دقیق‌تر حدیث، راهیابی به کنه آن و صید گوهرهای ناب معرفتی خواهد شد. شناخت تاریخ حدیث و فضای صدور آن دلایل کاهش روایات برخی از امامان، همانند امام حسن مجتبی، امام حسین، امام هادی و امام عسکری (ع) را روشن می‌کند. همچنان که تأکید فراوان امام علی (ع)

۱. برای آشنایی با تمامی این متون رجوع کنید به: *تدوین السنة الشریفة*، ص ۱۱۳-۱۸۵.

۲. *قیدوا العلم بالکتابه (تحف العقول)*، ص ۳۶؛ *المستدرک علی الصحیحین*، ج ۱، ص ۱۰۶، برای

آشنایی با منابع بیشتر رجوع کنید به: *تدوین السنة الشریفة*، ص ۸۷-۹۷.

۳. برای آشنایی بیشتر رجوع کنید به: *میراث حدیث شیعه*، کتاب نهم و دهم، مقاله «مکتوبات ائمه (ع)» به قلم مهدی مهریزی.

۴. تفصیل این مجمل در مباحث آینده پیگیری خواهد شد.

بر زهد و دنیاگریزی و توصیه‌های اجتماعی امام صادق (ع) در برخورد با صوفیان، روشن و تبیین می‌شود. از همین رهگذر بستر مناظرات علمی امام رضا (ع)، احتجاجات امام جواد (ع) و امام هادی (ع) هویدا و معنای زیبای احادیث این بزرگواران روشن تر می‌شود. شناخت احادیث تقیه‌ای و تلاش در حل برخی روایات متعارض نیز از این طریق ممکن خواهد بود.

ب) آشنایی با راویان، محدثان و آثار آنان. غنای حدیث شیعه مرهون فعالیت سخت و طاقت‌فرسای راویان و محدثانی است که بدون هیچ چشمداشت مادی، به ترویج فرهنگ حدیثی شیعه پرداختند. آنان حدیث شیعه را نسل به نسل انتقال دادند و با ارائه روشهای خاص آموزشی و نگارشی، حدیث را از تطاول و دستبرد نامحرمان مصون داشته، در عین حال آن را از مشتاقان دریغ نداشتند. نگاه‌های گوناگون حدیثی نیز در این بررسی می‌باید مورد توجه قرار گیرد.

ج) آشنایی با مکتبهای حدیثی. نگاه عالمان و محدثان شیعه به حدیث و تأمل و تدبر در آن یکسان نبوده است. آشنایی با مکتبهای حدیثی گوناگون همانند مدرسه قم، مدرسه بغداد، مکتب اخباری‌گری و مکتب اجتهادی و ... به شناخت پیش‌زمینه‌ها و فرهنگ و باورهای عالمان و محدثان محتاج است. این مهم در بررسی دقیق تاریخ حدیث شیعه پدید می‌آید. علاوه بر مکتبهای حدیثی، حوزه‌های فراوان حدیثی نیز می‌باید مورد توجه قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

پژوهش و نگارش در موضوع تاریخ حدیث شیعه به گونه روشمند، علمی و مستقل، سابقه چندانی ندارد. برخی از مباحث مرتبط با این موضوع در مجموعه‌هایی که به تاریخ و سیره امامان (ع) پرداخته است وجود دارد. همچنین برخی از مباحث کتاب‌شناسی و راوی‌شناسی نیز در کتب مربوط یا مقدمه کتابهای حدیثی مورد توجه قرار گرفته که بسیار پراکنده و دور از دسترس است. تاریخ حدیث نگاشته استاد کاظم مدیر شانه‌چی، اولین اثری است که به اختصار به این موضوع پرداخته است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نگاه‌های ویژه و محققانه درباره تاریخ

حدیث شیعه ارائه شده است که شایسته تقدیرند. پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه به قلم دکتر مجید معارف به بررسی این موضوع تا پایان قرن پنجم پرداخته است. تاریخ حدیث شیعه تا پایان قرن پنجم نوشته دکتر نهله غروی نائینی و تاریخ حدیث دکتر سید رضا مؤدب نیز از دیگر نگاشته‌ها در این زمینه‌ها هستند. مؤسسه دارالحدیث، پژوهش گسترده‌ای را در این موضوع سامان داده است که تاکنون دو جلد از آن با عنوان تاریخ حدیث شیعه در سده نهم تا یازدهم به قلم علی‌نقی خدایاری و الیاس پوراکبر و جلد دیگر با عنوان تاریخ حدیث شیعه در سده‌های دوازدهم و سیزدهم به قلم حسین صفره منتشر شده و مجلدات بعدی نیز در آستانه انتشار است.

در مقدمه مفصل معجم الفاظ بحارالانوار، آقایان محمدعلی مهدوی‌راد و احمد عابدی به این موضوع توجه نشان داده‌اند. برخی از موضوعات جزئی تاریخ حدیث شیعه نیز به گونه خاص مورد توجه بوده‌اند. کتابها و مقالاتی درباره اصول حدیثی شیعه، تدوین حدیث، کتاب‌شناسی مصادر حدیثی، عرضه حدیث، مکتبها و حوزه‌های حدیثی... در سالهای گذشته منتشر شده‌اند که معمولاً مفید و شایسته بوده و در کتاب حاضر مورد استفاده و اشاره قرار گرفته‌اند.

با وجود نگاشته‌های پیشین، نیاز به پژوهشی جامع و آموزشی درباره تاریخ حدیث شیعه از آغاز تاکنون احساس می‌شود. پژوهشی که به تمامی حوادث تاریخ حدیث شیعه و موضوعات مرتبط با آن اشاره کند و تاریخ پربرگ و بار و مصادر حدیثی آن را معرفی کند.

این مجموعه در پاسخ به این نیاز تهیه شده و مؤلف تلاش کرده که تاریخ حدیث شیعه را در سه قرن نخست هجری که مصادف با دوران حضور ائمه (ع) بوده، بررسی کند. کتاب حاضر پس از چند دوره تدریس در دانشکده حدیث و دانشکده مجازی آن، به شکل کنونی عرضه می‌شود.

چکیده

حدیث شیعه، هویتی مستقل و متمایز از حدیث سنیان دارد. دسترسی به معصومان

حدود سه قرن، وجود راویان فرهیخته و دانشمند همراه با پرسشهای جدید و عمیق، و ترویج فرهنگ نوشتاری از جمله ویژگیهای حدیث شیعه است که در مباحث تاریخ حدیث شیعه مورد نظر و توجه قرار می‌گیرد. آشنایی با فرهنگ حدیثی زمان صدور، آشنایی با مکتبهای فکری و حدیثی و شناخت راویان، محدثان و آثار آنان از دیگر ثمرات بررسی تاریخ حدیث شیعه است.

پرسش و پژوهش

۱. استمرار و تداوم مکتبهای حدیثی، مرهون چه علل و عواملی است؟
۲. حیات علمی دو نفر از شاخص‌ترین محدثان شیعی را به انتخاب خود بررسی کنید.
۳. چه عواملی بر تغییر فرهنگ عمومی مردم در زمان صدور احادیث تأثیر داشته است؟
۴. به چه سبب کتابت حدیث در عصر پیامبر (ص) رواج عمومی نیافته است؟
۵. استمرار امامت چه تأثیری در عمق بخشیدن به معارف شیعی داشته است؟